

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

Commissie Defensie

Aan de staatsecretaris van Defensie
En de minister van Economische Zaken en Klimaat

Plaats en datum: Den Haag, 23 april 2026
Betreft: Aanpak E-fase Verwerving F-35
Oms kenmerk: 26488-481/2026D19920

Geachte heer Boswijk, mevrouw Herbert,

Op 26 maart 2026 ontving de vaste commissie voor Defensie uw brief over de aanpak en opzet van de eindevaluatie van het groot project Verwerving F-35. De commissie kan zich vinden in de door u geschetste opzet, maar wil daarbij nog enkele aandachtspunten meegeven. De commissie verzoekt u de eindevaluatie ter hand te nemen, rekening houdend met onderstaande punten.

Het jaar 2025 ook meenemen in de onderzoeksperiode

De centrale onderzoeksvraag luidt: 'In hoeverre is het project VF-35 in de periode 2000 tot en met 2024 doeltreffend en doelmatig gebleken en welke lessen kunnen worden getrokken voor toekomstige grote projecten?'. Nu de eindevaluatie in 2026 wordt gestart, ligt het in de rede om de onderzoeksperiode tot en met het jaar 2025 te laten lopen. In 2025 is ook de laatste jaarrapportage opgesteld en de ontwikkelingen en ervaringen in 2025 met het groot project kunnen dan ook nog meegenomen worden.

Ook lessen trekken voor andere Defensie materieelprojecten

In de brief wordt gesproken over 'lessen trekken voor toekomstige grote projecten' en over 'getrokken lessen die worden gebruikt voor toekomstige Grote Projecten.' De commissie benadrukt dat in het geval van Defensie óók lessen voor het DMP-proces en voor andere materieel aanschafprojecten (boven de 250 miljoen euro) relevant zijn en niet uitsluitend lessen voor 'grote projecten' zoals bedoeld in de Regeling Grote Projecten.

Relevante (inter)nationale rapporten ook meenemen

Sinds de start van het project zijn diverse nationale en internationale onderzoeken uitgevoerd, zoals bijvoorbeeld door de Amerikaanse Rekenkamer; de Government Accountability Office (GAO). In voortgangsrapportages is ook altijd (op verzoek van de Kamer) gerapporteerd over gezaghebbende buitenlandse rapporten. Bij een eindevaluatie van een internationaal samenwerkingsproject als de JSF ligt het voor de hand om alle (inter)nationale rapporten te betrekken die relevant zijn voor het evalueren van het project en dit niet te beperken tot onderzoeken van de Algemene Rekenkamer en de Auditdienst Rijk.

Rapporten van de Algemene Rekenkamer nadrukkelijk betrekken

De rapporten van de Algemene Rekenkamer worden door u expliciet genoemd bij de te betrekken bronnen van het documentenonderzoek. De commissie hecht er aan dat in ieder geval ook expliciet en herkenbaar aandacht wordt besteed in de evaluatie aan de Rekenkamerrapporten "Reconstructie informatiepositie Tweede Kamer vervanging F-16" van 22 mei 2013 en "Lessen van de JSF" van 6 maart 2019. Deze rapporten waren in feite ook al tussentijdse evaluaties door de Algemene Rekenkamer. Het zou nuttig zijn wanneer nagegaan wordt wat er met de lessen en aanbevelingen uit deze Rekenkamerrapporten gedaan is.

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

T. 070-3182211
E. cie.def@tweedekamer.nl

Het politieke besluitvormingsproces ook in kaart brengen

In uw brief worden enkele onderwerpen opgesomd die expliciet buiten de reikwijdte van de evaluatie vallen, waaronder een analyse van het politieke besluitvormingsproces. De commissie gaat ervan uit dat hier bedoeld is dat een inhoudelijke beoordeling van politieke besluiten geen onderdeel is van een procesevaluatie. Echter, een feitelijke analyse van de rol die politieke besluiten hebben gehad op de scope, kosten en planning van het project zou naar de mening van de commissie niet mogen ontbreken in de eindevaluatie.

Het project zowel integraal als per fase beschouwen

Een bijzonderheid van dit Groot Project is de lange looptijd en de verschillende fasen die het doorlopen heeft. Dat maakt dat bepaalde fasen hun eigen dynamiek en doelen kenden en hun eigen informatievoorziening vergden. De commissie heeft om die reden in 2009, 2014 en 2019 de uitgangspuntennotitie ook aangepast. Ook de naam van het Groot Project is in de tussentijd veranderd van 'Vervanging F-16' naar 'Verwerving F-35'. De commissie verzoekt u met deze bijzonderheid rekening te houden en in de eindevaluatie conclusies te trekken en lessen te formuleren, zowel voor Groot Project als geheel (1999-2025), als voor de afzonderlijke fasen die het project heeft gekend.

Lessen trekken over de doorontwikkeling van de JSF

Ook over het 'Programma doorontwikkeling F-35' wordt gesteld dat dit expliciet buiten de reikwijdte van de evaluatie valt. De commissie kan zich voorstellen dat dit programma niet uitvoerig wordt geëvalueerd, maar stelt tegelijk vast dat afwegingen die gemaakt zijn in het kader van de doorontwikkeling van de JSF van invloed geweest kunnen zijn op het verloop, de scope, de planning en de kosten van dit internationale samenwerkingsproject en daarmee voor de rol van Nederland daarbinnen. Juist daar zijn mogelijk waardevolle lessen uit te trekken. De commissie verzoekt u dit aspect ook mee te nemen in de eindevaluatie.

Geen losstaande EZK-evaluatie

In de brief wordt uiteengezet dat Defensie primair verantwoordelijk is voor de evaluatie, waarbij EZK verantwoordelijk is voor de evaluatie van de industriële participatie en de bijbehorende productieovereenkomsten binnen het F-35-programma. De commissie herkent deze verschillende verantwoordelijkheden, maar verwacht daarbij wel één integrale, samenhangende eindevaluatie en niet twee losse evaluaties. De commissie gaat er daarbij vanuit dat het onderdeel over industriële participatie en bijbehorende productieovereenkomsten ook geëvalueerd zal worden aan de hand van de geformuleerde onderzoeksvragen die gebaseerd zijn op artikel 16 van de Regeling Grote Projecten.

Informatievoorziening na beëindiging van het groot project

De door u geformuleerde onderzoeksvragen zijn qua volgorde en invulling een duidelijke vertaling van de eisen a) tot en met h) van artikel 16 van de Regeling Grote Projecten. Punt i) van genoemd artikel, is evenwel nog niet uitgewerkt: een plan van aanpak over de informatievoorziening aan de Tweede Kamer na beëindiging van de grootprojectstatus. De commissie verzoekt u om in de eindevaluatie ook uiteen te zetten hoe de Kamer in de toekomst over dit project geïnformeerd zal worden, wanneer het niet langer de status Groot Project heeft.

Hoogachtend,

de griffier van de vaste commissie voor Defensie,

T.N.J. de Lange

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

T. 070-3182211
E. cie.def@tweedekamer.nl